

Иванна Штогрин

**СЕЛЬСКОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО
В ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В 1944–1991 ГГ.**

В статье охарактеризованы проведения социалистической индустриализации и урбанизации западных областей республики в современной украинской историографии, выделены специфические черты процесса и особенности развития населенных пунктов Ивано-Франковской области, а также положительные и отрицательные тенденции, влияющие на современное состояние жизни «перспективных», «малоперспективных» и «неперспективных» сел.

Ключевые слова: Ивано-Франковская область, советская власть, индустриализация, строительство, село.

Ivanna Shtohryn

RURAL DEVELOPMENT IN IVANO-FRANKIVSK REGION DURING 1944–1991

The article deals with the characteristics of the socialist industrialization and urbanization of the republic's Western regions in modern Ukrainian historiography. The specific features and peculiarities of the community development in Ivano-Frankivsk region have been distinguished. Moreover, the positive and negative tendencies that have an impact on the modern life of villages with good prospects, little prospects and those lacking in prospects have been defined.

Key words: Ivano-Frankivsk region, Soviet government, industrialization, development, village.

УДК 94(477.8)

Олег Малярчук

**ХІМІЧНО-ГІРНИЧИЙ КОМПЛЕКС
ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ**

У статті проаналізовано специфіку розвитку і наслідки від впровадження економічної політики партійно-радянської влади у західних областях України в хімічній галузі промисловості, виокремлено в процесі індустріалізації промисловості і сільського господарства «політику хімізації» й створення «великої хімії» на прикладах найбільших підприємств західного регіону республіки.

Ключові слова: західні області Української РСР, індустріалізація, хімічна промисловість, калійні солі, сірка.

Західні землі України з давніх-давен були відомі своїми надрами: тут видобували кухонну сіль і займалися ремеслами. Ще в середні віки зроблено спроби дослідити нафту і природний газ, дещо пізніше – калійні солі. У ХХ ст. відкрито запаси самородної сірки, урано-поліметалічний басейн. Природа наділила західноукраїнський регіон масивами лісів, водними ресурсами, карпатськими сланцями, гірським кришталем (драгомитом), мідистими піщаниками, значними запасами якісної глини, солі, гіпсу, піску, торфу, фосфоритів, вапняку, вугілля, каменю тощо. Упродовж віків на західних землях України сформувалися певні особливості історичного та господарського розвитку. Характерною ознакою було домінування сільського населення над міським. Малі та середні міста, що розбудовувалися і виникали у Середньовіччі, обслуговували сільськогосподарське виробництво та соляні промисли, дещо пізніше – нафтовидобування і розроблення калійних солей.

Суспільно-політичний розвиток західних областей України майже половину століття визначався та «спрямовувався» комуністичною партією і радянським урядом. Для двох поколінь мешканців Західної України жовтневий переворот і пов'язані із ним «соціалістичні перетворення» внесли докорінні зміни у напрацьовані століттями життєві традиції. Радянська влада докорінно змінила сформований віками суспільний устрій в духовній, політичній, економічній, соціальній, культурній сферах. На західноукраїнських землях на початку 1950-х рр. завершено суцільну насильницьку колективізацію сільського господарства та розпочато масштабну індустріалізацію. У місцях розміщення природних ресурсів з'явилися нові міста, розбудували старі. Урбанізаційний перехід (1960–1970 рр.) став логічним результатом попередніх історичних епох і водночас знаменував якісно новий етап суспільного буття – переважання городян над мешканцями сільських місцевостей, промисловості – над сільськогосподарським виробництвом.

У науково-популярних книгах союзної серії «Історія фабрик і заводів», а також республіканської – «Історія фабрик і заводів Української РСР» – на конкретному документальному матеріалі висвітлювали створення великих промислових підприємств. Виходили не тільки брошури, а й досить об'ємні книги, створені колективами авторів – письменників, журналістів,

керівників підприємств і новаторів виробництва. Критерії відбирання рукописів вимагали: у названій серії видавали історії найбільших фабрик і заводів, що мали загальносоюзне чи республіканське значення, історію викладали у жанрі художнього нарису. Книги призначено не тільки для робітників підприємства, а й широкого кола читачів.

У монографії Є. Складенка «Історія фабрик і заводів Української РСР. Історіографія проблеми» [1] підраховано, що у виданому наприкінці 1979 р. бібліографічному покажчику (підготовленому співробітниками Інституту історії СРСР АН СРСР) загальна кількість книг, брошур, статей з історії фабрик і заводів російською мовою сягає 3 тис. Ініціатором систематизації роботи із написання історії фабрик і заводів вважають пролетарського письменника О. Горького. Певну роботу в цьому напрямку проводили і в УРСР. Дослідники М. Резницька вважає, що упродовж 1956–1965 рр. у республіці видано 67 книг фабрично-заводської серії, А. Панфілов називає 39, С. Кульчицький – 48 [1, с. 4]. Кількість літератури фабрично-заводської серії, виданої в УРСР, упродовж 1945–1980 рр. сягала: книг – 349, брошур – 179, статей – 219 (всього – 747). За областями відповідно: Волинська – 0; 1; 8; Закарпатська – 4; 9; 3; Івано-Франківська – 3; 2; 0; Львівська – 26; 16; 2; Рівненська – 1; 2; 6; Тернопільська – 1; 1; 1; Чернівецька – 3; 7; 24. Порівняно: Донецька – 65; 22; 27; Харківська – 48; 11; 17; Запорізька – 34; 11; 14 [1, с. 120–121].

У 1981 р. у Києві видано ретроспективний бібліографічний покажчик «Історія фабрик і заводів Української РСР» [2], підготовлений Л. Євселевським і співробітниками Державної історичної бібліотеки УРСР А. Пилипенко і Н. Уманською. Укладачі покажчика називають більше 900 різноманітних видань, зокрема найбільш значні статті, документальні підбірки.

У науково-популярних книгах із серії «Історія фабрик і заводів» є праця, присвячена виробничому об'єднанню «Хлорвініл» у м. Калуш, трудовій діяльності багатотисячного колективу хіміків [3]. Цікавий фактичний матеріал містить серія «Вчені України – народному господарству» [4–5]. Специфіка побудови історичних нарисів радянського періоду полягала у надмірній героїзації «революційної активності трудящих мас». Жодне видання не оминало «віх історії», а особлива увага акцентувалася на боротьбі за комуністичні ідеали з «буржуазно-націоналістичними пережитками».

Вітчизняними науковцями частково розкрито картину соціально-економічних процесів, що проходили на західноукраїнських землях. Це, передусім, наукові праці В. Грабовецького [6], С. Васюти [7], О. Васюти [8], Ю. Гумена [9], С. Давидович [10], В. Клапчука [11], О. Малярчука [12] та інших. До наукового обігу залучено значний обсяг матеріалу з архівних джерел, що зберігався у закритих фондах. Проте ці публікації неможна вважати достатніми і вичерпними. У наукових студіях домінують дослідження суспільно-політичних процесів, національно-визвольного руху, культурно-освітньої та етноконфесійної ситуації у західному регіоні України.

Мета статті – висвітлити історію розвитку хімічної галузі промисловості західного регіону УРСР.

Хімізацію народного господарства (економіки) СРСР вважали магістральним напрямком, що послаблював залежність суспільства від природних чинників, здійснював переворот у сировинній базі виробництва. Хімічні технології проникали у різні галузі економіки і в свою чергу створювали найширші можливості для використання досягнень науково-технічного прогресу. Хімія дозволяла прискорювати розвиток і підвищувати ефективність майже всього народного господарства країни, республіки, регіону.

За часів II Речі Посполитої хімічна промисловість у Східній Галичині, Західній Волині та Поліссі була слабо розвинутою, за винятком калійного виробництва. Малопотужні фабрики із виготовлення лаків і фарб, галенових препаратів, ультрамарину, вуглекислоти, використовували привізну сировину. Незважаючи на значні лісосировинні ресурси, численні підприємства сухої перегонки деревини і виробництва живиці мали кустарний характер. Існувало, крім того, декілька дрібних косметичних, фармацевтичних та інших підприємств. Вагомого розвитку досягло виробництво калійних мінеральних добрив ще за часів Австро-Угорської імперії.

У повоєнний період особливо зросло хімічне виробництво у Львівській та Станіславській (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківській) областях. Всесоюзні міністерства прагнули розмістити шкідливі виробництва хімічної промисловості у західному регіоні УРСР, де відчувався надлишок трудових ресурсів. Сировинною базою хімічно-гірничої індустрії, служили різноманітні запаси корисних копалин: самородної сірки Придністров'я, калійно-магнієвих солей Прикарпаття, алунітів і кам'яної солі Закарпаття. Сірчану промисловість створено на базі Придністровського сірконосного району (територія Львівської і частково – Івано-Франківської областей), де споруджено Роздільський гірничо-хімічний комбінат зі шкідливим для довкілля відкритим способом експлуатації. Одним із перших споживачів сірки стане Бориславський хімічний завод, який використовуватиме її для виробництва ультрамарину. Враховуючи значні потреби оборонної

промисловості і частково сільського господарства країни в сірці, спорудили Новояворівський гірничо-рудний комбінат.

Особливе значення прикарпатських родовищ калійних солей полягало в тому, що вони були основним природним джерелом для отримання видів сульфатно-калійних добрив в СРСР. Значні запаси сировини та їх безпосередня близькість до районів сільськогосподарського виробництва сприяли розбудові великої хімічної промисловості. Неподалік курортного Трускавця споруджено Стебниківський калійний комбінат. Чималі кошти із всесоюзного бюджету виділено на розширення виробничих потужностей калійного комбінату у Калуші, який заснували іноземні інвестори у XIX ст. У його складі з 1965 р. працювала фабрика із виробництва двоокису кремнію – аеросилу. Для збільшення обсягів виробництва споруджено шахту ім. 50-річчя Жовтня (так «на вимогу колективу» перейменовано калійний рудник «Ново-Голинь») та Домбровський кар'єр, на якому калійну руду видобували небезпечним відкрити способом. У 1967 р. на Калуському хіміко-металургійному комбінаті (далі – КХМК) вперше в практиці СРСР введено в експлуатацію хімічну фабрику з випуску безхлорних калійних добрив. Такі масштабні виробництва виводили із сільськогосподарського виробництва значні земельні угіддя, негативно впливали на здоров'я населення міста та довколишніх сіл.

Важливу роль у розвитку хімічної промисловості західного регіону УРСР відігравали газобензинові заводи, на яких використовувалися супутні нафтові гази Долинського і Битківського нафтопромислів, які були основними для виробництва цінних хімічних продуктів органічного синтезу. До західноукраїнських нафтопереробних заводів належали заводи у Дрогобичі, які були націоналізовані зі встановленням радянської влади у вересні 1939 р. Завод «Польмін» отримав назву «Дрогобицький нафтопереробний завод № 1», «Галіція» – «Дрогобицький нафтопереробний завод № 2». В УРСР у повоєнні роки побудовано два заводи у містах Кременчук і Лисичанськ, реконструйовано та розширено заводи у Дрогобичі, Львові (Львівський дослідний нафтомаслозавод), Надвірній, Одесі й Херсоні, що сприяло зростанню проектних потужностей із перероблення нафти, обсяги якої у 1990 р. досягли 62,5 млн т щороку [13, с. 35].

На нафтопереробних заводах відбулася докорінна реконструкція. Так, застарілі кубові батареї повністю замінені більш прогресивними атмосферно-вакуумними установками. З'явилися такі нові процеси, як термічний крекінг і коксове виробництво. У нафтопереробній промисловості запроваджено бітумні, електрознесолювальні, демульгаторні, кисневі та інші установки [14, с. 120].

Природний газ – це не тільки вигідне і зручне паливо, це також цінна сировина для хімічної промисловості. З газу можна одержати близько двох тисяч різноманітних продуктів: високоякісний спирт, першокласний бензин, ацетилен, штучний каучук, парфумерні вироби, штучні волокна, сільськогосподарські добрива і т. д. На початку 1960-х рр. основним напрямком хімічної переробки природного газу в західних областях УРСР було використання його для виробництва сажі. Сажу споживала гумова промисловість, де її використовували як заповнювач, що надавав гумі високої міцності й еластичності. Так, автопокришки, якщо вони виробляються з одного каучуку без сажі, проходять всього 5–6 тис. км, а при додаванні сажі їх прохідність збільшувалася до 35–40 тис. км. Сажу широко використовували у лакофарбовій, поліграфічній та інших галузях промисловості. За розрахунками економістів, собівартість 1 т синтетичного аміаку з природного газу приблизно вдвічі нижча від собівартості аміаку, одержаного з вугілля або коксу. Вартість будівництва азототукового комбінату на основі природного газу окуповувалася за один рік, а його продукція забезпечувала щорічний приріст врожаю зерна на 10–12 млн ц [14, с. 124].

Упродовж 1964–1967 рр. у Львівському економічному районі організовано виробництво азотних добрив. На базі хімічної переробки прикарпатського природного газу у Рівно споруджено великий завод азотних добрив. У 1964 р. стала до ладу дослідна установка із виробництва сульфату амонію (з вмістом азоту до 30 %) з відходів парафінового виробництва на заводах об'єднання «Дрогобичнафтопереробка». Дослідні, а згодом промислові установки з одержання сульфату амонію з відходів основного виробництва стали споруджуватися і на інших нафтопереробних підприємствах [15].

Подальший розвиток лісообробної промисловості відбувався шляхом більш раціонального і ефективного використання деревини. Підвищення ефективності використання деревини означало зменшення норм витрат деревини на одиницю продукції, зміну структури виробів у напрямі випуску найбільш ефективних видів продукції, організацію переробки всіх ресурсів, відходів лісозаготівель і деревообробної промисловості. На підприємствах почали надавати більшої уваги вирощуванню лісів, заготівлі і переробці деревини. Низькі сорти пиломатеріалів і той ліс, який раніше йшов у відходи, почали використовувати для виробництва меблів та будівельних деталей. У Великому Бичкові, Сваляві, Перечині (Закарпатська область) і Вигоді (Івано-Франківська область) працювали найбільші в Україні підприємства лісохімічної промисловості. Вони давали 90 % лісохімічної продукції УРСР. З метою подальшого розвитку лісохімії проводилася реконструкція Перечинського,

Свалявського і Вигодського лісохімізаводів із встановленням на них реторт безперервної дії, що значно підвищувало вихід продукції і дало можливість широко використовувати відходи лісопиляння і лісозаготівель. На Перечинському лісохімізаводі освоєно виробництво синтетичного клею для меблевої промисловості, а у Сваляві побудовано гідролізний завод [14, с. 131].

Важливу роль у подальшому розвитку хімічної промисловості регіону відіграють величезні запаси менілітових сланців, родовища яких простягаються вздовж східного схилу Карпат на десятки кілометрів. Працівники Вигодського лісохімізаводу, Івано-Франківського проектно-конструкторського технологічного інституту та Інституту геології горючих копалин у 1963 р. провели термічну переробку 100 т менілітових сланців. Подібний експеримент переробки карпатських сланців проведений також на сланцепереробному комбінаті у Кохтла-Ярве (Естонія). Упродовж 11–14 жовтня 1966 р. відбулася міжвідомча нарада в Івано-Франківську з проблем використання менілітових сланців. За попередніми підрахунками, запаси сланців до глибини ста метрів у місцях їх виходу на поверхню становлять понад 500 млрд т (практично їх запаси невичерпні). Перелік продуктів, які можна одержати зі сланців, – від будівельних матеріалів – до фармацевтичних виробів. Основна причина – не було єдиного центру, який би взяв на себе вирішення проблем комплексного перероблення карпатських сланців. За кордоном у той час вже були сланцепереробні комбінати, які випускали автомобільний бензин, мазуту цілого ряду марок, зріджений газ для газобензинового постачання, десятки марок різних бітумів для будівельних потреб [16].

Внаслідок планових пошукових досліджень, проведених в Івано-Франківському інституті нафти і газу за темою «Мідно-марганцево-залізна мінералізація відкладів Карпат і Передкарпаття», на початку 1973 р. вперше встановлено на території області «уранову мінералізацію в мідянистих пісковиках», протяжністю понад 100 км. Потужність пластів сягала від 0,2 – до 10 метрів і більше, а кількість урану – 0,36–0,87 % (вміст урану становив загальноприйнятій у країні та закордоном кондиції). Проведена науковцями розвідувальна робота ствердила наявність урано-поліметалічного басейну на території Івано-Франківської та Львівської областей. У протоколі засідання ради геологорозвідувального факультету йдеться про повідомлення професора Н. Білоуса: «У 1971–1972 рр. Львівській геологічній експедиції і Міністерству геології УРСР направлялося обґрунтування для «постановки» відповідної госпдоговірної теми. Через те, що гроші не були виділені, відповідні дослідження почали проводитися з аспірантської теми М. Петруняка. У процесі його роботи виявилось, що урано-поліметалічне залягання простежується на 108 км, від сіл Кути до Грабівки». У зв'язку з тим, що в руді були й домішки золота, срібла, цинку, свинцю, такі руди також вважалися цінною мінеральною сировиною. Певну інформацію можна почерпнути із «Доповідної записки ректорату Івано-Франківського інституту нафти і газу «Про відкриття Стебниківського урано-поліметалічного басейну» і протоколу засідання кафедри ради геологорозвідувального факультету» від 20 квітня 1973 р. [12, с. 213]. Родовища кіновару (ртутної руди), великі поклади алунітів (алюміній у сполуках з залізом і сіркою), десятки місць поліметалевих проявів (свинцю, цинку) відкриті на Закарпатті.

Розвиток і вдосконалення шахтного фонду у вугільній промисловості УРСР у 1960-і рр. інтенсивно здійснювався в усіх басейнах республіки – Донецькому, Львівсько-Волинському та Дніпровському буровугільному. Стратегічний напрям економіки західноукраїнських областей – видобуток вугілля і забезпечення електростанцій паливом. Додатковим джерелом сировини республіки було кам'яне вугілля Львівсько-Волинського басейну. У 1963 р. його видобуток становив понад 7 млн т, а в наступні роки 15–20 млн т. Так, шахта № 9 «Нововолинська», здана в експлуатацію 30 жовтня 1963 р., її проектна потужність – 450 тис. т вугілля на рік (1500 т на добу) [17, арк. 13]. Властивості цього вугілля дозволяли використовувати його і як цінну сировину для хімічної промисловості. Львівсько-волинське вугілля мало здатність коксуватися, тобто при нагріванні до 1000–1100 градусів з нього можна було одержувати твердий залишок – кокс та газоподібні продукти – кам'яновугільну смолу, сирий бензол, коксовий газ, аміак. Їх собівартість була нижча від собівартості аналогічних продуктів із вугілля Донбасу [14, с. 101]. Крім вугілля у Волинській області, як паливо широко використовувався торф. Три великі торфопідприємства – Гавчицьке, Ковельське та Підцаревицьке – організували машинне видобування і брикетування торфу.

У Львівсько-Волинському басейні у 1970 р. працювало 18 шахт потужністю від 300 – до 750 тис. т вугілля на рік. Видобуток вугілля зростав у цьому регіоні республіки найвищими темпами: він збільшився з 3,9 млн т у 1960 р. – до 12,3 млн т у 1970 р., або більш як втричі [18, с. 149]. Ще у 1950-х рр. відновлено видобуток бурого вугілля на Мишино-Ковалівському родовищі. Прикарпатські шахтарі почали застосовувати електробури, електровозні відкатки, врубові і породонавантажувальні машини. Електрифікація трудомістких процесів поліпшила умови праці шахтарів і підвищила рентабельність. До створення Львівсько-Волинського вугільного басейну

ковалівське вугілля мало значну питому вагу в місцевому балансі. Деякі підприємства, залізниця та частина електростанцій працювали на ковалівському вугіллі. Його тривалий час використовувала Коломийська електростанція, а Станіславська – буре вугілля Золочівського родовища. З побудовою у Дзвинячі електростанції докорінно змінилася технологія видобутку озокериту (родовища Дзвиняч і Старуня Богородчанського району), який використовувався у виробництві пластмас, радіотехнічній промисловості, медицині, зв'язку [19, с. 69–70].

Хімічний комплекс продовжував нарощувати свої виробничі потужності. Виробництво отрутохімікату – цинебу – розпочало діяти у 1971 р. На ньому виготовляли засоби хімічного захисту рослин. Це було єдине в СРСР підприємство із виробництва цинебу вкрай необхідного для виноградарства, садівництва, овочівництва у Молдавії, Грузії, Азербайджані, Киргизії та інших республіках. На КХМК вперше в країні із відходів місцевих руд організовано виробництво металічного магнію. У 1973 р. цьому продукту присвоєно державний знак якості [20, арк. 109].

Виробництво чотирихлористого вуглецю і перхлоретилену введено в дію у 1973 р. Чотирихлористий вуглець використовувався як розчинник жирів і масел, смол і лаків, а також як знежирювальний засіб у шкіряній промисловості та машинобудуванні. Це ефективний прискорювач у виробництві каучуку, екстрагент для парфумерії. Перхлоретилен мав ще ширше застосування. Він був необхідний для хімічистки одягу, парафозного знежирювання деталей із кольорових металів, для чищення сирової шерсті, стерилізації при консервуванні тощо. Напередодні 1974 р. почало діяти також виробництво хлору і каустичної соди. На ньому виготовлявся зріджений хлор, частина якого йшла на забезпечення власних потреб, решта відправляли на інші хімічні підприємства країни. Відпала необхідність завозити з-за кордону і каустичну соду. На будівництво і монтаж лише цього підприємства використано 57 тис. монолітного і 4,5 тис. кубометрів збірного залізобетону, 3,7 тис. т металокопункцій, прокладено 250 км кабелів і 224 км трубопроводів, 25 тис. вентиляційних повітропроводів і т. д. [21, с. 21].

Найважливішою ланкою технологічного процесу на комбінаті була сульфатна збагачувальна фабрика. На ній виготовлялися висококонцентровані мінеральні добрива, а відходи (луги) частково використовували як сировину для одержання магнію. Вони ще проходили через хлормagneзу і карналітову збагачувальні фабрики. Сульфатна фабрика щомісяця могла випускати майже 46 тис. т калімагнезії [21, с. 24]. Невід'ємним складником підвищення врожайності земель була меліорація земель і хімізація виробництва, застосування органічних та мінеральних добрив, пестицидів, фунгіцидів та ін. Обсяги постачання мінеральними добривами зростали, але значна їх частина була низької якості, мало концентрованою та незбалансованою за поживними компонентами. Це завдало значної шкоди навколишньому середовищу, сільськогосподарській продукції. Хімізація негативно впливала на здоров'я населення і порушувала екологічний баланс.

Першу тонну хлорвінілу отримано 22 лютого 1975 р., а у вересні того ж року освоєно потужність всієї установки. Зусилля працівників виробництва дали змогу в грудні 1975 р. атестувати хлористий вініл на державний знак якості та в майбутньому двічі його переатестувати. Складовою частиною єдиного комплексу, який здійснювала «олефінова програма», було виробництво хлорвінілу і поліхлорвінілової смоли на об'єднанні «Хлорвініл» (наказом Міністерства хімічної промисловості № 300 від 25 квітня 1975 р. Калуський хіміко-металургійний комбінат перейменовано у «Калуське виробниче об'єднання «Хлорвініл»). Про важливість цієї події свідчить вітальний лист генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва [22]. Серед передовиків – колектив електроливарного цеху, який занесений до обласної ювілейної «Книги трудової слави». Ударники комуністичної праці, рафінувальники – М. Галів і І. Кульчак. Чи не найбільший внесок у підвищення ефективності виробництва металічного магнію зробила творча група раціоналізаторів електроливарного цеху в складі В. Раскатова, О. Трухіна, В. Якімова, Б. Худякова. Вона розробила апаратуру і технологію одержання гранульованого магнію, ввела в експлуатацію піч для рафінування [23].

З початку 1980-х рр. виробниче об'єднання «Хлорвініл» опинилося у скрутному фінансовому становищі, розпочався спад виробництва основних видів продукції. Вже на 1 січня 1983 р. неплатежі становили 22,6 млн крб., зокрема постачальникам – 8,8 млн крб. Підприємство перейшло на особливий режим кредитування і розрахунків. Як свідчать архівні документи, «основна причина такого стану справ полягала у невиконанні плану виробництва продукції і отримання прибутків, а також труднощі з відвантаження готової продукції через нестачу вагонів» [24, арк. 10].

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 1019 від 19 жовтня 1981 р. на Калуському виробничому об'єднанні «Хлорвініл» передбачалося ввести в експлуатацію в 1987 р. новий рудник «Пійло», який мав забезпечувати сировиною виробництво калійних добрив і металічного магнію. Кошторисна вартість пускового комплексу сягала 43 млн крб. [25, арк. 59].

Етапна віха – міжурядовий договір між СРСР і Угорською Народною Республікою (далі – УНР) (розпорядження Ради Міністрів СРСР № 1293-р від 8 липня 1983 р.). Основним чинником, який вирішував розвиток «Хлорвінілу» на 1981–1985 рр. – необхідність створення власної сировинної бази для діючого виробництва вінілхлориду потужністю 250 тис. т, у зв'язку з припиненням з 1 січня 1986 р. дії міжурядового договору від 15 вересня 1970 р. між СРСР і УНР про постачання етилену кількістю 130 тис. т у рік. Будівництво в Калуші етиленового виробництва на базі установки ЕП–300 на основі бензинових фракцій, які постачалися б залізничним транспортом з робочих в республіці нафтопереробних заводів, дозволяло вирішити питання про створення вітчизняної сировинної бази, навіть транспортування його по етиленпроводі «Калуш – Ленінварош» в УНР. Для установки ЕП–300 на базі бензинових фракцій капітальні вкладення становили 146,4 млн крб. Будівництво цієї установки і організація переробки олефінів дозволили збільшити товарну продукцію підприємства із 202 – до 445 млн крб. [26, арк. 61]. У грудні 1986 р. на «Хлорвінілі» завершено будівництво і введено в експлуатацію виробництво етилену – потужністю 250 тис. т в рік, а обладнання для очисних споруд замовлялося тільки на 1988 р. У зв'язку з недостатнім фінансуванням, зведення очисних об'єктів переносилося на 1989 р. [27, арк. 45].

У хімічну індустрію Івано-Франківської області входив завод тонкого органічного синтезу (далі – ТОС). У відповідності з постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 950 від 19 листопада 1970 р. і № 569 від 12 серпня 1971 р. розпочате його будівництво. Проектом постанов з розвитку промисловості хімічних волокон передбачали капітальні вкладення на промислове будівництво заводу у поточній п'ятирічці у сумі 76,7 млн крб., зокрема на будівельно-монтажні роботи – 52,2 млн крб. Ввід першої черги виробничих потужностей планувалося вже у 1973 р., а у 1975 р. не тільки всіх запроєктованих, а й додаткових – з виробництва хімічних добавок для полімерних матеріалів [28, арк. 111, 128]. Через різні обставини завод запрацював лише у 1976 р. Десятки найменувань продукції, що застосовувалася у різних галузях промисловості та побутової хімії, була популярною за межами республіки (високоєфективний відбілювач білизни «Лілія»).

Згідно з планом економічного і соціального розвитку СРСР на 1980 р. і у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР № 148 від 18 лютого 1980 р. на ТОС в третьому кварталі вводилося в експлуатацію виробництво активних барвників потужністю 800 т. Економічна вигода полягала в тому, що для підприємств легкої промисловості у валюті закуповувалося у капіталістичних країнах 700 т необхідних барвників. Рівень використання виробничих потужностей заводу за період 1981–1983 рр. був низьким і становив відповідно 59 %; 64,7 %; 67,2 %. У зв'язку з цим, народному господарству не додано продукції на суму 126,6 млн крб. На заводі також залишався досить високим рівень використання ручної праці – 39,8 % [29, арк. 33].

За роки XI п'ятирічки на Івано-Франківському заводі ТОС введені в дію потужності з виробництва активних барвників на імпортному обладнанні на загальну суму капіталовкладень більше 85 млн крб. Через відсутність сировини і обмеження збуту готової продукції весною 1985 р. використовувалося 20–50 % потужностей, фондівіддача знизилася з 64 до 32 коп. Повне завантаження потужностей підприємства дозволила б збільшити випуск продукції на 30 млн крб. у рік [30, арк. 20].

Поряд з ВО «Хлорвінілом» і ТОС існували й невеликі підприємства – Івано-Франківський хімзавод (спеціалізувався на випуску ялинкових прикрас, побутової хімії); Джурівський хімзавод, який у 1982 р. випускав 130 т спиртових чорнил для авторучок, 8 млн упаковок синьки малярної, 800 т оліфи, іграшки, гончарний посуд, товари культурно-побутового і господарського призначення [31, арк. 102].

Характерною рисою в розбудові економіки західних областей УРСР було швидке зростання «електроозброєності» в усіх галузях економіки, що зумовлювалося як структурними змінами, так і підвищенням питомої ваги енергоємних галузей, збільшенням затрат енергії на виробництво продукції у традиційних галузях – лісовій, паперовій та деревообробній, нафтогазовій, хімічно-гірничому комплексі, легкій, харчовій та місцевій промисловості. Специфіка хімічного виробництва полягала не лише в необхідності постійного технологічного удосконалення, але й нарощуванні екологічно небезпечного виробництва, що негативно впливало на стан здоров'я населення і тривалість життя. Економіка УРСР і західного регіону за більшістю показників розвивалася на власній основі, розв'язуючи чергові соціально-економічні завдання. У промислово розвинених країнах світу почалася масштабна структурна перебудова економіки щодо ресурсозбереження, впровадження новітніх технологій. У СРСР науково-технічний прогрес загальмувався. Спроби змінити ситуацію робилися неодноразово, але вони знаходилися не стільки в економічній та науковій сфері, як у політичній.

Аналіз діяльності підприємств хімічної промисловості засвідчує, що будівництво, розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли нарощуванню випуску необхідної продукції. За короткий час створено хімічну промисловість у західному регіоні УРСР. У структурі виробництва

зростав випуск синтетичних смол, поліакриламід, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, металічного магнію, перхлоретилену, синтетичних фарбників, хімічних волокон, каустичної соди, аеросилу, полівінілхлориду, етилену тощо. Постійні затримки з освоєння нових виробництв і монтажу були зумовлені низкою чинників: помилками проектувальників, невчасним постачанням, нестачею кваліфікованих кадрів. Водночас на підприємствах галузі нагромаджувалася велика кількість невстановленого імпортного обладнання й устаткування.

Характеристика діяльності підприємств хімічної промисловості засвідчила, що будівництво, розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли, насамперед випуску продукції оборонної та сільськогосподарської галузей. З точки зору «кількісно-вартісних» показників, хімічна промисловість розвивалася динамічно, порушуючи природній баланс цілого регіону. Для неї були характерні ті самі проблеми, що і для інших галузей соціалістичної планової економіки. Роботу промислових підприємств ускладнювали організаційні негаразди. У своїй практичній діяльності «жива організаторська робота» підмінялася направленням значної кількості листів і вказівок. Керівники підвідомчих організацій у своїй повсякденній роботі мали спиратися на первинні партійні організації, міськкоми, райкоми партії, райвиконкоми і підтримувати з ними відповідні стосунки. У їх обов'язки, окрім економічної і організаторської роботи, входило вести систематичну політичну роботу: брати дійову участь в партійних зборах, засіданнях бюро, святкуваннях державних свят, виборчих кампаніях, зустрічатися з працівниками і виступати перед ними з лекціями та доповідями. Контроль за виконанням обов'язків і постанов здійснювали відповідні відділи обкомів компартії України, а також інші «вищестоящі інстанції».

Список використаних джерел

1. Скляренко Е. М. История фабрик и заводов Украинской ССР. Историография проблемы. К.: Наук. думка, 1986. 138 с.
2. Євселевський Л. Діяльність Всеукраїнської редакції «Історія фабрик і заводів» // Український історичний журнал. 1976. № 5. С. 54–65.
3. «Хлорвинил» вчора, сьогодні і завтра / Н. П. Хвостин, І. М. Гах, М. І. Парило і др.: редкол.: О. Н. Романенко і др. Ужгород: Карпати, 1986. 86 с.
4. Комплексное освоение калийных месторождений Предкарпатья / Б. Г. Тарасов, П. К. Гаркушин, В. М. Глоба. Львов: Вища школа, 1987. с. 128.
5. Производство концентрированных калийных удобрений из полиминеральных руд / Ю. Н. Луньков, Н. В. Хабер. К.: Техніка, 1980. 158 с.
6. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1994. Т. III. 168 с.
7. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки та труднощі подолання. Тернопіль: СМП «Астон», 2000. 536 с.
8. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку. Тернопіль: Галдрук, 2001. 600 с.
9. Гумен Ю. Є. Урбоекотичні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект. Тернопіль: Вектор, 2008. 264 с.
10. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60–80-ті роки ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Тернопіль, 2012. 19 с.
11. Клапчук В. М. Корисні копалини Галичини: видобування та переробка. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 508 с.
12. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 548 с.
13. Братичак М. М. Від газолінових заводів Прикарпаття до сучасної нафтопереробної промисловості України // Нафтогазова галузь України. 2013. № 2. С. 33–37.
14. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. 290 с.
15. Ковальчак Г. І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. К.: Наук. думка, 1973.
16. Карпатська цілина // Прикарпатська правда. 15 жовтня 1966.
17. Центральний Державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1, оп. 25, спр. 78, 111 арк.
18. Історія народного господарства Української РСР: [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукинов. Т. 3, Кн. 2. К.: Наук. думка, 1987. 440 с.
19. Літопис ВАТ «Прикарпаттяобленерго». Віхи історії. Події та люди / [О. Бубен, М. Головатий, К. Стоєвський, З. Федунків]. К.: «Друкарня Діапринт», 2005. 292 с.
20. Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. П-1, оп. 1, спр. 4048, 135 арк.
21. Гаврилів О. С. Обрії нового Калуша. Ужгород: Карпати, 1976. 71 с.
22. Тепла зустріч на радянській землі. Дружні переговори у сердечній обстановці // Радянська Україна. 27 вересня 1974.
23. Повх В. Люди вогненної професії // Прикарпатська правда. 15 липня 1973.
24. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4909. 204 арк.
25. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4907. 126 арк.
26. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4677. 157 арк.
27. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5290. 203 арк.
28. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 3611, 243 арк.
29. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5004. 40 арк.
30. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 5104. 136 арк.
31. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-295. Оп. 5. Спр. 5140. 344 арк.

References

1. Sklyarenko E. M. Istoriya fabrik i zavodov Ukrainskoi SSR. Istoriografiya problemy [History of factories and plants of the Ukrainian SSR. Historiography of the problem]. K.: Nauk. dumka, 1986. 138 s.
2. Yevselevs'kyu L. Diyal'nist' Vseukrayins'koyi redaktsiyi «Istoriya fabryk i zavodiv» [Activities of the All-Ukrainian Editorial Board «History of factories and factories»]. Ukrayins'kyu istorychnyy zhurnal. 1976. # 5. S. 54–65.
3. «Khlorninil» vchera, segodnya i zavtra [«Khlorninil» yesterday, today and tomorrow] / N. P. Khvostin, I. M. Gakh, M. I. Parilo i dr.: redkol.: O. N.

Romanenko i dr. Uzhgorod: Karpati, 1986. 86 s. 4. Kompleksnoe osvoenie kaliinykh mestorozhdenii Predkarpattya [Integrated development of potassium deposits of Precarpathia] / B. G. Tarasov, P. K. Garkushin, V. M. Globa. L'viv: Vishcha shkola, 1987. s. 128. 5. Proizvodstvo kontsentririvanykh kaliinykh udobrenii iz poliminerálnykh rud [Production of concentrated potassium fertilizers from polymineral ores] / Yu. N. Lun'kov, N. V. Khaber. K.: Tekhnika, 1980. 158 s. 6. Hrabovets'kyi V. Narysy istoriyi Prykarpattya [Essays on the history of the Carpathian region]. Ivano-Frankivs'k, 1994. T. III. 168 s. 7. Vasyuta S. I. Radyans'kyi ekotsyd v Ukraini: istorichni vytky ta trudnoshchi podolannya [Soviet ecocid in Ukraine: historical origins and difficulties of overcoming]. Ternopil': SMP «Aston», 2000. 536 s. 8. Vasyuta O. A. Problemy ekolohichnoyi stratehii Ukrainy v konteksti hlobal'noho rozvytku [Problems of the ecological strategy of Ukraine in the context of global development]. Ternopil': Haldruk, 2001. 600 s. 9. Humen Yu. Ye. Urboekolohichni problemy Zakhidnoho rehionu Ukrainy 1960–1990 rr.: istorichnyi aspekt [Urboecological problems of the Western region of Ukraine 1960–1990: historical aspect]. Ternopil': Vektor, 2008. 264 s. 10. Davydovych S. N. Sotsial'no-ekonomichni protsesy v Ivano-Frankivs'kiy oblasti v druhyi polovyni 60–80-ti roky XX stolittya [Socio-economic processes in the Ivano-Frankivsk region in the second half of the 60–80s of the XX century]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy». Ternopil', 2012. 19 s. 11. Klapchuk V. M. Korysni kopalyny Halychyny: vydobuvannya ta pererobka [Minerals of Halychyna: mining and processing]. Ivano-Frankivs'k: Foliant, 2013. 508 s. 12. Malyarchuk O. M. Sotsial'no-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehion Ukrainy'skoyi RSR (1964–1991) [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]. Ivano-Frankivs'k: Symfoniya forte, 2015. 548 s. 13. Bratyshchak M. M. Vid hazolinovykh zavodiv Prykarpattya do suchasnoyi naftopererobnoyi promyslovosti Ukrainy [From gas plants of Prykarpattya to the modern oil refining industry of Ukraine]. Naftohazova haluz' Ukrainy. 2013. # 2. S. 33–37. 14. Rozkvit ekonomiky zakhidnykh oblastey URSR (1939–1964 rr.) [The heyday of the economy of the western regions of the Ukrainian SSR (1939–1964)] / [vidp. red. M. I. Petrovs'kyi; I. F. Hrynovets', I. O. Lutsyk, V. I. Mykhaylov ta in.]. L'viv: Vyd-vo L'viv's'koho un-tu, 1964. 290 s. 15. Koval'chak H. I. Industrial'nyy rozvytok zakhidnykh oblastey Ukrainy v period komunistychnoho budivnytstva [Industrial development of the western regions of Ukraine during the period of communist construction]. K.: Nauk. dumka, 1973. 16. Karpat-s'ka tsilyna [Carpathian celery]. Prykarpatt-s'ka pravda. 15 zhovtnya 1966. 17. Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv hromads'kykh obyednan' Ukrainy, F. 1, op. 25, spr. 78, 111 ark. 18. Istoriya narodnoho hospodarstva Ukrainy'skoyi RSR [History of the national economy of the Ukrainian SSR]: [u 3-kh t. 4 kn.] / holov. redkol. I. I. Lukinov. T. 3, Kn. 2. K.: Nauk. dumka, 1987. 440 s. 19. Litopys VAT «Prykarpattyaoblenerho». Vikhy istoriyi. Podiyi ta lyudy [Chronicle of VAT «Prykarpattyaoblenerho». Milestones of history. Events and people] / [O. Buben, M. Holovatyy, K. Stoyevs'kyi, Z. Fedunkiv]. K.: «Drukarnya Diaprynt», 2005. 292 s. 20. Derzharkhiv Ivano-Frankivs'koyi obl., F. P–1, op. 1, spr. 4048, 135 ark. 21. Havryliv O. S. Obriyi novoho Kalusha [Horizons of the new Kalush]. Uzhhorod: Karpaty, 1976. 71 s. 22. Tepla zustrich na radyans'kiy zemli. Druzhni perehovory u serdechniy obstanovtsi [Warm meeting on the Soviet soil. Friendly talks in a cordial atmosphere]. Radyans'ka Ukrainy. 27 veresnya 1974. 23. Povkh V. Lyudy vohnennoyi profesiyi [People of the fiery profession]. Prykarpatt-s'ka pravda. 15 lypnya 1973. 24. Derzharkhiv Ivano-Frankivs'koyi obl., F. P–1, op. 1, spr. 4909, 204 ark. 25. Tam samo, spr. 4907, 126 ark. 26. Tam samo, spr. 4677, 157 ark. 27. Tam samo, spr. 5290, 203 ark. 28. Tam samo, spr. 3611, 243 ark. 29. Tam samo, spr. 5004, 40 ark. 30. Tam samo, spr. 5104, 136 ark. 31. Tam samo, F. R–295, op. 5, spr. 5140, 344 ark.

Олег Малярчук

ХИМИЧЕСКИ-ГОРНЫЙ КОМПЛЕКС ЗАПАДНОГО РЕГИОНА УКРАИНСКОЙ ССР: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ

В статье проанализирована специфика развития и последствия от внедрения экономической политики партийно-советской власти в западных областях Украины в химической отрасли промышленности, выделено в процессе индустриализации промышленности и сельского хозяйства «политику химизации» и создание «большой химии» на примерах крупнейших предприятий западного региона республики.

Ключевые слова: западные области Украинской ССР, индустриализация, химическая промышленность, калийные соли, экология.

Oleh Maliarchuk

CHEMICALLY MOUNTAINOUS COMPLEX IN THE WESTERN REGION OF USSR: THE HISTORY OF ITS ESTABLISHMENT

The article deals with the analysis of the development and consequences of the economy policy introduction established by the Soviet government in the Western regions of Ukraine in chemical industry. The chemization policy has been distinguished during the process of production and agriculture industrialization. Moreover, the creation of «great chemistry» has been defined on the basis of the biggest enterprises of the Western region.

Key words: Western regions of USSR, industrialization, chemical industry, potassium salts, ecology.